© www.kjnt.ro/szovegtar

Farkas Kinga

A NÉPI ÍRÁSBELISÉGRŐL – KUSZTOS VILMOS VERSES FÜZETE KAPCSÁN

A Néprajzi Lexikon meghatározása szerint a népi költő egyszerű származású verselgető, aki a közösségnek írja közérthető, rendszerint alkalmi költeményeit.[1] Ez a megállapítás szükségessé teszi annak az elhatárolásnak a felvázolását, melyet Ujváry Zoltán végez el. A népi verselő így a népköltészet és a műköltészet között helyezkedik el. A műköltők és a népi költők között az első és legalapvetőbb eltérést a műveltségkülönbség okozza. Az utóbbi szűk látókörrel és fejletlen absztrahálóképességgel rendelkezik, így egyetemes mondanivalóval nem igen találkozunk műveiben.

Társadalmilag is elkülönül a két csoport, hiszen a népi költők kivétel nélkül olyan szigorú értékrendű közösség tagjai, mely a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyét amolyan Istentől elrendelt sorsnak véli. Itt az egyén kénytelen elfogadni különböző mintákat, szabályokat, és ezekhez alkalmazkodni. Az egymásrautaltságot közösségi normaként éli át, ezért a megszokott viselkedés módosításával egy közösségi értékrendet adna fel, így eltávolodna társaitól. A versfaragás, versírás bizonyos fokon eltávolodás ettől a rendszertől, és különböző közösségek másként reagálnak rá. Van olyan falu, vidék, mely kitermeli magából és elismeri a népi költőt, nagy tudású embernek tartja, más helyeken ennek ellentétét láthatjuk, vagy önmagának, tehát nem közösségnek író költőkkel találkozunk. Ez természetesen nem csak társadalmi, de pszichológiai tényezők függvénye is.

A harmadik mozzanat, mely ebben a kérdéskörben szerepet játszik, az a divat. A századforduló körül igen elszaporodtak a népi verselők. (Ez összefügg a polgárosodással, azzal, hogy a népballada és népdal jelentősége csökkent, és elkezdenek olvasni az emberek.) A divattá válás önmagában nem minősíti az esztétikai jelenségeket. A döntő kérdés, mely ezek értékét meghatározza, az, hogy a divat mögött meghúzódó eszménykép reálisan tükrözi-e az adott történelmi pillanat objektív társadalmi szükségleteit, az általa művészileg értékesnek vagy szépnek vélt dolgok valóban híven mutatják-e a társadalmi viszonyokat, az emberi szabadság fejlődésének adott stádiumát vagy sem.

Említettem már, hogy alapvető különbség a népi verselő és a műköltő között az előbbi szűklátókörűsége. Ez, mint a paraszti társadalom szerves tagja az ismeretek tekintetében nem jut túl a falu vagy vidék határain. Abban a kész értékrendszerben él, amelybe beleszületett és belenőtt. Nála is

létezik a „mi világunk", a központi világ, melyben rend van, szemben a „másik világ" káosszal teli eliadei képzetével. A szűklátókörűség azonban nem csak térben terjeszthető ki, hiszen akadnak háborút vagy Amerikát megjárt egyének. Ez azonban csak bizonyos időre szóló témabővülést hoz költészetükbe. Csupán az alkalmi, pillanatnyi benyomásokat verseli meg a népköltő, nem érleli, mélyíti ezeket.

Az új információkat, melyeknek birtokába ilyen utazások során, vagy más módon jutnak, csakis azáltal lehet befogadni, elraktározni, feldolgozni, hogy már kész gondolati kategóriákba sorolják, így az új a régihez idomul. Másrészt pedig figyelembe kell venni azt a tényezőt is, hogy az érték mindig szubjektív töltetű, ezért nem jelent feltétlenül abszolút értéket egy-egy újonnan szerzett, vagy fontosnak tartott gondolat. A versíró ugyanazon a tudatszinten, kultúrfokon él, melyen a közösség többi tagja, és mindvégig megmarad azon a fokon forma és szemlélet tekintetében is. Ellenkező esetben előfordulhat, hogy deviáns elemnek minősítik, és a csoport kirekeszti.

A paraszti költészet kialakulásának meghatározó tényezője a népi kéziratos könyvek elterjedése. Ezek általában parasztköltők dalait is magukba foglalják, de nóta- és népdalszövegeket, balladákat és klasszikus költők verseit is tartalmazzák. Ezekből nem csak a népköltészetet ért konkrét hatások állapíthatóak meg, hanem a lejegyzők érdeklődési köre, olvasmányélményei is. Már a 16. században megjelentek, ekkor még egyházi vonatkozású vallásos verseket tartalmaztak. A 18. század elejétől elszaporodtak, és a 19. század elejétől divatba is jöttek. A parasztok által írt, másolt kéziratos könyvek a nyomtatás megindulása után is jelentős mértékben szaporodtak, szemben a művelt egyének kéziratos könyveivel. Éles különbség van közöttük megírásuk indítóoka és a szerepük szempontjából is.

A kéziratos könyvek legtöbbször (főképp kezdetben) a szájhagyomány rögzítésére szolgáltak, megjelenésük nem történt ennek rovására. Egy-egy ilyen énekeskönyv dalai két-három nemzedéket is kiszolgáltak, és legtöbbször olyan dalokat tartalmaznak, melyeket a közösség már elfogadott, és ismert, de gyakran különböző slágerszövegeket, operett-dalokat is találhatunk bennük.[2]

Ebből az irányból közelíthető meg a népi költők kéziratoskönyveinek felbukkanása. Itt már túlnyomórészt saját versek jelentek meg, néhány népdal, népballada vagy klasszikus vers mellett. Az, hogy teljesen önálló, csak saját verseket tartalmazó füzetekkel is találkozunk, már nem történelmi fejlődés eredménye. Az alkalmi célból írt, más feljegyzések mellett megjelenő versecskék egyéni fejlődés következményeit mutatják.

A népi verselőkre, vagy ahogyan nevezték őket, „nótafák"-ra vonatkozó közleményekben ilyen leírásokkal találkozunk: „minden falunak, városnak megvolt a maga nótafája, ki egyre dalolt, mint a pacsirta, kifejezője a nép érzelmeinek, megéneklője a különböző eseményeknek", vagy: „mindenről verset írt, amit látott, ami a városban történt, ha az neki tetszett, és a fi-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

gyelmét vagy a lelkét megragadta. Balladát, búcsúztatót, gúnyverseket és dalokat, vagyis ahogy itt nálunk mondják, nótákat."[3]

Az általam vizsgált kéziratos füzet nem ilyen értelemben vett népi költő műve. Kusztos Vilmos Nagybaconban született 1910-ben. A falu társadalmában nem volt kiemelkedő szerepe, nem ismerték, mint „nótafát", Szereplései a lakodalmi mulatságokon elmondott versecskékre és rigmusokra korlátozódtak, a vőfélyi szerepkört töltötte be. 1943-ban vitték frontra, és az 1946-os visszatértéig nem érintkezett családjával. Ez a tényező adhatta az okot a kis füzetben található feljegyzések megírására. Tehát nem a szó szoros értelmében vett népi költővel van dolgunk, hanem egy, a háború és a falutól való távollét által korlátozott, alkalmilag verselgető személlyel. A versek bemutatása előtt a füzet más feljegyzéseiről szeretnék szólni. Húsz, 10x15 cm-es lapból álló füzet nyolc lapján találhatók versek, a többi rész más jellegű írásokból áll.

A notesz elején katonatársak, és más, a háború során megismert személyek névsora, címe áll:

pl. *Ijj Mátyás*
Piliscsaba
Fehér György
Pest megye- Maglod
Károly körút 19
Molnár Rudolf
Tusnádfürdő

Vagy ilyen följegyzések:

Bardóc Vilmos sógorral találkoztam május 20dikán viték Brunbe egyedül volt.
Tokos Gézát eltemették egerbe a templom udvarán.

A füzet hátán a vonulás során érintett helységek nevei állnak, majd egy naplószerű bejegyzés:

1944 XII hó 18dikán léptem át
a magyar határt
Szlovákiába
Kiskeresztes vagy
... (olvashatatlan) nevű faluba
innen elindultunk ó esztendő
reggelén és meg érkeztünk
Imbrei nevű faluba

mikor harangozák el az
esztendőt vagyis 12 éfél
és új év reggelin indultunk
továb este meg érkeztünk
10 óra után Telgár nevű faluba.

Ezek a feljegyzések arra a következtetésre juttattak, hogy eredetileg nem verseknek, hanem afféle emlékeztető bejegyzéseknek szánta a füzetet, a versek csak alkalmi, hangulat szülte irományok. Az idegenség, az otthoni, megszokott környezet ellentéte, a sok szabadidő lehetett a kiváltó ok, hiszen amikor a hadifogság után hazatér és újra dolgozni kezd, földet művel, és bekapcsolódik a falu mindennapi életébe, akkor már nem érzi szükségét a versírásnak, vagy egyéb feljegyzések készítésének. A mindennapi tudatra jellemző, hogy struktúrája igen hamar változik: munkához való viszony, a nyelv, az emberi érintkezés különböző formái bizonyos kifejezési módokat, szokásokat, hagyományokat alakítottak ki. Ebben az esetben ez a struktúra megbomlik, az egyén kikerül a falu társadalmából, és egy teljesen új közösségbe kell beilleszkednie, más emberekkel kell fenntartania kapcsolatot, más munkát kell végeznie. A kialakult szokások is változnak, és ez a nehezen alkalmazkodó embernek problémákat jelent, kompenzációra van szüksége. Ilyen megoldásnak tűnik Kusztos Vilmos esetében a versírás. Ez nem csak nyelvi tudást, a nyelvi formák kezelésének ismeretét feltételezi, de olyan előzmények meglétét is, melyek egyrészt személyes igazolatlan objektivációk lehetnek, vagyis vélekedések, másrészt személyes igazolt objektivációk, vagyis tudás, és harmadikként az igazság-hiedelem dimenziója említhető. Ebből a szempontból kijelenthetjük, hogy előtérbe a vélekedés és a hiedelem került.

Az elmondottak alátámasztása a versek segítségével történhet meg; a noteszben a legkorábbi keltezésű a *Dal* című:

DAL

I

Tábor tüzek lángja
Világit az égen
Halvány zöld színű
Tábori levélen

II

Kedves feleségem
Ha olvasod e sort
Juson az eszedbe
Veszéljben a párod

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

III.

Miujság van otthon?
Vártoke? még haza
Szerelmes könnyeim
Ez a levél isza

IV.

Most egy gránát roban
Majd nem idevágot
Érzie a szíved veszéljbe a párod

V.

Hát a kis fiam,
Megnőte már szépen,
Tude már beszélni,
Ird meg egy levélben.

VI.

Tanulja e mondani
Édes jó Apuskám
Ugye a harctéren
Vigyázol most én rám

VII.

Tedd össze a kezét
Ha leszál az este
Tanicsd imátkozni
Haza szeretetre

VIII.

Csókold heljetem
Ha el jön az álma
Ő a mi szerelmünk!
Nyíló szép virágja

IX.

Kedves feleségem
Riadó van épen
Orosz gépek zúgnak
Fent a levegőben

X.

Hogy azután mi lesz
Aszt nem tudom
Csókolak téged
Fiamat is szászor

XI.
Tábori levelem
Ezel lezárom
Kedves feleségem
Édes kicsi párom.

XII.
Titeket az Isten
Mindig oltalmazon
Ti hozátok az Isten
Engem vissza hozon.

Írta
Kusztos Vilmos
1945 VIII. h. 2.dikán

Eddig az első, a *Dal* című vers, amely háborús verses napló, a dal és a levél műfaji keveréke. Amit kifejez, az a magáramaradott, az otthontól elszakadt ember érzése, pillanatnyi helyzethez való alkalmazkodása. A legfontosabb dolog, ami az idegen környezetben említésre méltónak tűnik, az a veszélyérzet. Ebben az egyszínű, sőt meglehetősen egyhangú lírában csak a család iránti szeretet és aggodalom vegyít érzelmibb hangokat, ám ezek a sorok is kemények, darabosak, a versíró személye marad a középpontban. Ez nem okozhat meglepetést, hiszen az otthon maradottaknak érezniük kell a hiányát, és ez az elvárás nemcsak a családdal, de a falu társadalmával szemben is fennállhat. A jövőre, hazatértére utaló kijelentések a jelen bizonytalanságát és kettősségét mutatják. Egyrészt elfogadott tény (mert nincs más lehetőség) a távollét, másrészt pedig természetellenes, és csakis egy felsőbb erőtől irányítható.

A népi verselők fronton, helyszínen, durva gyilkolások közepette született verseikben gyakori az Istenre való hivatkozás, mint ahogyan az episztola formával, rímes levelekkel is találkozunk más közlésekben.

Tanicsd imádkozni
Hazaszeretetre.

vagy:

Titeket az Isten
Mindig oltalmazzon
Ti hozzátok az Isten
Engem visszahozzon

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A vers költői kifejezőeszközei nemigen változatosabbak a dalokénál, rigmusokénál, sőt a szóbeli előadás hiánya bizonyos formai bomlást is eredményez. A vers formája, ritmusa a népdalokéra emlékeztető négysoros, izometrikus versszakokra tagolódik. Egyetlen törés van benne. Felbukkannak állandó szókapcsolatok, mint pl.:

„Szerelmes könnyeim
Ez a levél issza"
„Ő a mi szerelmünk
Nyíló szép virága",

amelyek részben klasszikus költők verseinek ismeretére utalnak, másrészt a rigmusok és a ponyvairodalom hatását mutatják.

Mind hangnemben, mind formában, tartalomban eltér ettől a daltól a kéziratos füzetben található másik két vers:

SZOZAT A NYILASOKHOZ

I

S jött egy gyakorló söpredék szedet
védet gárda. Jött hogy rendet
teremtsen, egy feldúlt országba
Ezek a közismert hős magyarok
a nyilasok. A németek hű kutyái,
ezek akarnak itt rendet csinálni.

II

Erőszakal ült a székbe e rabló
banda vezére. Ártatlanok drága
vére szárad mocskos kezére
Átkozott vad bestiák, vért
szomjazó hiénák, jöttetek mind
a szélvihar, vért perzselő szózatokkal

III.

Jöttetek ígéretel, jelszavakal
erőszakal, géppisztoljal
de eljön még az óra, majd ha ti jöttök
a leszámolóra, ott mutasd meg
majd hogy ki vagy
Te betörő rablónyilas.

IV.

Ott vald be majd, hogy mit tetél
ártatlan embert mért öltél

mit vétetek azok nektek, talán
elveték a ti kenyeretek.

V.

Nektek sem lesz több irgalom
mind kiket elfödött a sírhalom
Sok árva vádolon néz rád
Sok hitves gyászolja urát.

VI.

De sok anya várhatja fiát
De még több bosszúért kiált
El is ért titeket most a sötét végzet
Ki halált osztogatott, az halálal fizet.

Stocherou, 1945

A hazafias költemények, háborús versek ritkán lépnek túl az egyén vagy az egészen kis közösség, a család érdeklődésén.

A vers nemcsak az események tényszerű rögzítésére koncentrál, hanem az egyén, a szubjektum is megnyilvánul benne. A valóság az, és ez több közölt adatból is kiderült, hogy a magyar katonák és az egyszerű falusi emberek nem tudnak többet sem a háború kirobbanásának okairól, sem más véres eseményekről, mint amit a propaganda terjesztett. Voltak, akik éljenezték a háborút, úgy vélték, hogy az rövid ideig tart. De a harcok, melyekben részt vettek hamar kiábrándították a lelkendezőket. Kusztos Vilmos esetében nem találtam feljegyzést arról, hogy hogyan is vélekedett a háborúról, egészen az idézett versig. Ami a legpontosabban körvonalazható, az a Katona Imre által elemzett paraszti történelemszemlélet egy sajátossága. A versíró az eseményekben nem az ok- okozati összefüggést, hanem a bűn és bűnhődés megnyilvánulását látta, a megsértett világrend helyreállítását, és ennek megfelelően itt is fenntartotta a közvetlen isteni beavatkozás lehetőségét (ha nem is hangsúlyosan). Így nemcsak egy helyesnek vélt korábbi rend visszaállítására utaló tendencia jellemzi, hanem a bűnbakok kijelölése és példás megbüntetése is.[4]

Azt a tényt, hogy a parasztság nem alakítója a történelmi eseményeknek, nem ismeri el a szerző. Az állásfoglalásoknak és nézeteknek ez a rendszere egyfelől a valóság megértését, másfelől a fenyegetések elhárítását szolgálja. „Nehezen lehet elzárkózni az elől, hogy nem csak az függ a vele született fogékonyságtól, ki milyen médium felé fordul szívesebben, hanem az is, hogy az adott médium üzenetei között milyen kifinomultan válogat. Az örökletes diszpozíció azonban nem késztet senkit sem automatikusan arra, hogy a médiumokat, illetve egyes üzeneteket ennek alapján értékhierarchiába rendezze."[5] Halász László kijelentése válaszlehetőséget adhat arra a kérdésre,

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

hogy miért öntötte versformába (mely már nem annyira kötött, mint a *Dalé*, sőt egyes helyeken már-már prózává is válik, a vers elején az egy gépelt sor terjedelme pontosan egyezik a füzetben elférő sor hosszúságával). A rímeltetésre nem figyel már olyan nagyon, csak az utolsó három szakasz válik ismét ritmikus versszakká. Kétségtelenül összefüggésben van ezzel a formarendszerrel az indulat mértéke, és a hevesség, mely élesen kiérződik a sorok mögül.

A vers első, kötetlenebb szakaszai olyan kifejezéseket tartalmaznak, melyeket valószínűleg mindennapi beszélgetéseik során használnak: *„szedet védet gárda", „németek hű kutyái", „te betörő rablógyilkos"*. Ezzel ellentétben sokkal költőibb elemeket tartalmaz az utolsó három strófa. Az indulatok, a hevesség csillapodása, és a fájdalom előtérbe kerülése alkotja ezeket:

sok árva vádolón néz rád
sok hitves gyászolja urát

Kétségtelenül egyet kell értenünk azzal, hogy a véleménynyilvánítás készsége vagy a hallgatásra való hajlam a környezet véleményének felmérésétől függ: aki azt hiszi, hogy a többség az ő oldalán áll, inkább exponálja magát. Az is érződik a versből, hogy szerzője saját véleményét jól meghatározott érvrendszerrel támasztja alá.

A harmadik bejegyzett vers ismét eltérést mutat:

NAPI REND A FOGOLJTÁBORBAN

Aról szól énekem szépen lasan
sorban. Mint foljik az élet egy
fogoljtáborban. Regel hogy
ébredünk? mind korgo gyomorral
sorakozunk mindjárt mogorván
haraggal. Létszám elenőrzést
tartanak minden regel hogy neme
szököt valaki az éjjel.
Ellenőrzés után tettüvizsga is
van, mert van egy két
gazember akiben mindig van.
A tettü irtást szigorúan kérik
ezt az ellenőrzést az egéségügyi
örvezetők végzik. Ki erre ki arra
mindenki szédeleg, csak egyszer
hogy hozák azt a kis kenyeret.
Ezeknek utána hozák a regelit
foralt szines vizet kávénak
nevezik, cukor nincsen bene

kávénak csak nyoma, ezt be
vágja ki-ki az éhes gyomor-
ba. Ezek után délig a
program véget ért, szédeleg a
népség amig jön az ebéd.
No de uram fiad láttál-e
már ijet, nem tudom micsoda
főzelék vagy leves. Leves
lesz ez talán, de mégis sürü
tiszta szép tudja a teremtő,
talán mégis főzelék. Kis
kanálal mérik nehogy sokat
egyél, meg feküdje a gyomrod
s tőle beteg legyél. Ahogy jó
étvágyal kanalazni kezdel,
üres lesz a csajkád alig
kezdél enni. De ez még mind
semmi, hátra még egy
fogás, amit kinal végzel
a kondér elmosás. Öreg
Árpád apánk ijet még nem
látot, úgy ragad az étel
csajkához, kandérhoz.
Szidjuk is az anyát, német
volt-e vagy skot a ki
kitalálta e plakátragasztot.
Mit csináljunk most már
az ebéd végetért
nem mást, mint rendesen
várjuk is az estét.
Ritkán van ojan nap
hogy valamit dolgozunk
anál inkább többet szorakozni
szoktunk. S ha eljön
az este is hozá a vacsorát
ki-ki köszörüli, élesiti torkát.
De fanyargó arcal álasz be
a sorba. Elmegy az étvágyad
ha megjön a kaja.
Nagy nehezen aztán, mégis el
fogyasztod, mit tehetsz
egyebet ha korog a gyomrod.
A hogy meg eted a dietás

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

vacsorát, azt mondják
feküdni fuják a tíz órát.
Nem tehetünk mást mint
lefekszünk csöndesen,
de aludni nem tudunk
mert kemény a fekhely
Sok ezer gondolat cikázik
agyunkba, egyik elkeserít
a másik vigasztal.
És mire el alszunk
a hajnal közeleg meg
nyugsznak lassan
az elfáradt lelkek.
Igy foljik az élet
fogoljtáborban hosszú
hetek sőt már hónapok óta.
Eként szál a notám
eként az énekem sok
ezer magyarral énis
itt szenvedek.

Stockerou, 1945, VIII h. 24.

Keletkezésének körülményeiről a mű maga beszél. Az egyhangú, unalmas életet és az éhezést már nehezebben viselő közösség nevében szól. Megintcsak ide kívánkozik az előbbi vershez tett megjegyzés: az individuum a környezet véleményét hivatott tükrözni, nem pusztán az egyéni szenvedést írja le. Ez a kifelé-irányultság tagadhatatlanul jelen van, és társai valószínűleg igazolják az elmondottakat. A versben előforduló elemek koncentrált módon, jelszerűen fejezik ki a mindennapi tudat bizonyos jellegzetességeit, így meghatározzák a cselekvésmódok kiválasztását is. Ez magyarázatul, indítóokul is szolgálhat, és két síkon válik értelmezhetővé. A versírás, mint tett az unalom, egyhangúság elűzése végett íródott (feltételezhetően a társai is ismerték), másrészt pedig a közösségi élmény kivetítése, továbbvivése, esetleges megőrzése lehetett az ok.

Az indítás, *„Aról szól énekem szépen lasan sorban”* teljes összhangban van a vers első, terjedelemben nagyobb részével. Ez tulajdonképpen az étkezések leírásából áll, az éhezés és a monotonitás a két legfontosabb tényező. Formájában még inkább hajlik a próza felé (vagy hangsúlyosabban eltávolodik a lírától), mint az előző két vers. A rímelés az, amiért mégis közel áll a vershez. Az alapvető verselési szabályokat, amit eddig betartott, most mellőzi. Sor közepén kezd új mondatot, vagy sor végén választ el szavakat. Ez folyamatosan végigvonul a versen. Az első versrésztől hangulatában és

hangnemében is elüt a második, utolsó rész. Itt már a konkrét történésektől elvonatkoztatva, az *„elfáradt lélek"*-ről szól. Az alvás, az álom felidézésével mintha egy líraibb ihlet is elérné, és az utolsó sorokban már közösségivé teszi önmagát, és ezt az életérzést is:

eként szál a nótám
eként az énekem sok
ezer magyarral énis
itt szenvedek.

Ez a kollektív szellem nagyon fontos tartozéka lehetett a tábori értékrendnek. És ha az első részéből kiérezhetjük az enyhe iróniát, akkor itt ennek már nyoma sincs, a fájdalom, a szenvedés kerül előtérbe.

A versek híven tükrözik a falutól, a megszokott környezettől elszakadt ember érzésvilágát. Személyes jellegűek, ahogy azonban a helyzet bonyolultabbá válik (fogságba kerülés, stb.), úgy bonyolódik a vers, és válik fontosabbá számára a kollektívum is.

JEGYZETEK

1. *népi verselő* címszó In. Néprajzi Lexikon 3. 237.
2. Lásd Ujváry, 1980, 574.
3. Idézi Ujváry, 1980, 536.
4. Katona Imre tanulmányában ez a megoldás szerepel: „a bűnhődés nem volt arányos a vélt vagy valóságos bűnnel, hanem rendkívül szigorú volt: mindig általános erkölcsi tanulsággal is szolgált. A parasztság tehát voltaképpen saját korábbi, faluközösségi normáit vitte át a nagy társadalomra is, amit rajta alkalmaztak korábban, azt ő alkalmazta ellenfeleire jóval később, még akkor is, amikor a törvények vagy a szokásjog szigora jelentősen enyhült." Katona 1980, 250.
5. Halász 1980, 39.

IRODALOM

HAJNAL Albert – HOPPÁL Mihály
1980 A hiedelmek természetéről In. Frank T. – Hoppál M. (szerk.): Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. Bp. I. 66–97.

HALÁSZ László
1980 Előítélet és kommunikáció In. Frank T. – Hoppál M. (szerk.): Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. Bp. II. 39–47.

KATONA Imre
1960 Rigmusmondó és versírás kubikusok In. Ethn. LXXI. 552–557.
1980 Parasztságunk történelemszemlélete In. Frank T. – Hoppál M. (szerk.): Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. Bp. I. 242–255.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

KÖPECZI Béla
1980 A mindennapi tudat szerkezete In: Frank T. – Hoppál M. (szerk.): Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. Bp. I. 21–30.
TAKÁCS Lajos
1951 Népi verselők, hírversírók In. Ethn. LXII. 1–49.
UJVÁRY Zoltán
1980 Hazafias költemények, háborús verses naplók; Népi verselők, parasztköltők kéziratos könyvekben. In. Uő: Népszokás és népköltészet. Debrecen. 448–460.; 530–539.

JÁNOS TÁRSASÁG